

onderzoek laat zien, onder historici nog wel eens ondergeschoven kindje, past echter wel de vraag in hoeverre zijn artikel echt bij het centrale thema van de bundel past. Over de rol en positie van de theologie aan de universiteit gaat zijn artikel in essentie niet.

Ten slotte zijn er twee bijdragen waarin het hedendaagse debat over de positie van de theologie aan de universiteit wordt belicht. Theoloog en filosoof Rik Peels komt op basis van een wetenschapstheoretisch exposé tot de conclusie dat de theologie een verantwoord spreken over God is en dus ook terecht een academische status heeft. Vooral interessant aan zijn bijdrage is de positie die hij kiest ten opzichte van religiewetenschappers als Ruard Ganzevoort die in een pamflet uit 2013 betoogde dat de theologie zich slechts zou moeten bezighouden met het geloof van mensen, niet met uitspraken over God of waarheid. Volgens Peels doet de theologie zichzelf daarmee, ook als academische discipline tekort. Theoloog Erik Borgman haakt in zijn bijdrage bij deze opvatting aan door te laten zien hoezeer ook andere disciplines uitspraken doen over wezen en waarheid die gebaseerd zijn op een overtuiging die uitgaat boven de empirie. De wetenschap, aldus Borgman, is een toewijding aan de waarheid die zich nooit volledig laat kennen en begrijpen. De theologie, zo lijkt hij te willen zeggen, is daarop geen uitzondering.

Bundels uit de serie *Universiteit en Samenleving* laten zich over het algemeen lezen als een mooie stand van onderzoek naar een bepaald thema dat raakt aan de universiteitsgeschiedenis. Daarop is deze bundel, ondanks de wisselende kwaliteit van de bijdragen, geen uitzondering. Verschillende artikelen bieden een basis voor verder onderzoek en zeker de bijdragen van Peels en Borgman bezitten een verrassende actualiteitswaarde. Bij de voortgaande discussie over rendementsdenken en excellentie in academisch onderwijs en onderzoek is een grondige herbezinning op de grondbeginselen van de wetenschap, waar Borgman expliciet en Peels wat meer impliciet voor pleit, verstandig. Een begrip als waarheidsliefde, met haar negentiende-eeuwse bijklank, zou hierin een voornamelijk rol kunnen spelen.

Maarten van den Bos
(Universiteit Utrecht)

Pons, Anneke (red.) (2014), *Biblebelt on line. Bevindelijk gereformeerd en de nieuwe media*, Apeldoorn: Labarum Academic, pp. 276, ISBN 9789462780316, € 14,95.

Dit boek is de eerste in een serie van *Biblebelt* uitgaven. In deze serie zullen studies verschijnen over cultuur, geschiedenis en betekenis van een specifieke groepering orthodoxe protestanten in Nederland, ook wel als bevindelijk gereformeerd of reformato-ri- sche gezindte (refo's) of als *Biblebelt/Bijbelgordel* aangeduid. In de inleiding maakt Anneke Pons duidelijk dat het gebruik van de nieuwe media een belangrijk thema is in de *Bijbelgordel*. Hoe moet je daar mee omgaan? Zijn de nieuwe media een bedrei-

ging voor het bevindelijk gereformeerde gedachtegoed of zijn er ook kansen? Die vragen kwamen aan de orde op een studiedag in 2013. De bijdragen aan de studiedag met enige aanvullende artikelen vormen de inhoud van deze publicatie. Pons stelt in haar inleiding dat je de nieuwe media niet op voorhand moet afwijzen als gevaarlijk of goddeloos, maar onbevooroordeeld tegemoet moet treden. Onderzoek eerst en geef dan een oordeel op basis van de traditie waardoor je gevormd bent.

Jeroen van der Laan presenteert de resultaten van een onderzoek onder een grote groep refo-jongeren (4000) en hun ouders (500) naar het gebruik van de nieuwe media. Ouders hebben wel een computer of laptop en mobiele telefoon. Voor nieuwsgaring kiezen ouderen vooral voor traditionele, identiteitsgebonden media (kranten), jongeren maken frequenter en intensiever gebruik van de nieuwe media – ook seculiere. De refo-groepering is niet uniform, vooral tussen de Randstad (intensiever gebruik) en andere regio's zijn er aanzienlijke verschillen.

Over de mediapaniek in de Bijbelgordel schrijft Johan Roeland. In reformatorische kring wordt meer op de gevaren dan op de mogelijkheden van de nieuwe media gewezen, hoewel het gebruik ervan wijd verbreid is. Die paniek lijkt ook de onderzoeksagenda te bepalen. Daarom is het onderzoek vooral ook op jongeren gericht en op de effecten die de nieuwe media op hen hebben. Roeland pleit voor een ander paradigma. Niet het effectenparadigma dat uitgaat van de beïnvloeding van de (passieve) gebruiker, maar het praktijkparadigma waarin het onderzoek zicht richt op de dagelijkse praktijk: wat doen mensen met media. Dat houdt methodologisch een wending in naar etnografisch onderzoek.

Fred van Lieburg gaat in zijn bijdrage 'Mediapraktijk in de Biblebelt' in op de vertraagde acceptatie van moderne communicatiemiddelen in refo-kring. De radio werd afgewezen, maar later breed aanvaard, evenals de platenspeler en de telefoon. De tv ontmoet nog wel weerstand, maar via de digitale wereld komt ook die bij de refo's binnen. Over privégebruik van internet is verdeeldheid. Voor het werk was de computer en het internet geen probleem, en veel bevindelijken vonden ook werk in ICT bedrijven – bijv. bij de gebroeders Baan. Inmiddels is er vooral bij jongeren een ruim gebruik van internet, is er het Refoweb, de Reformatorische Omroep en zijn veel teksten en bronnen van reformatorische signatuur gedigitaliseerd en online te raadplegen.

In zijn bijdrage 'Online orthodox' verkent Martijn den Hollander de kansen van de plurale netwerksamenleving voor orthodox religieuze groepen. Tegenover de stelling dat orthodoxie zich niet verdraagt met pluraliteit, betoogt hij dat een plurale online omgeving kansrijk is voor de orthodoxie; zij kan leiden tot een meer bewuste, reflexieve geloofs-overtuiging. Daar sluit de bijdrage van Steef de Bruijn 'Het dorp is de wereld geworden' op aan. Hij geeft aan dat zoekmachines op de zoekende persoon worden afgestemd, waardoor die selectief wordt geïnformeerd (filter bubble). Dat leidt niet altijd tot een vrijere blik op cultuur en samenleving, maar kan ook blikvernaauwing meebrengen en ook dat de zoe-ker los raakt van zijn wortels. De Bruijn pleit voor een digitaal nieuwskanaal dat mensen

informeert vanuit christelijke nieuwsbronnen en periodieken. Op die wijze ervaren ze de vrijheid van de nieuwe media, maar kunnen ze zich ook gericht thematisch informeren.

Dan worden drie case studies gepresenteerd. In de eerste (Myrta Otten en Jos de Haan) wordt het tv kijken nagegaan in refokringen, op basis van interviews met tien *RD*-lezers, die geen tv hebben maar wel via het internet tv-kijken. Deze vorm wordt acceptabel geacht omdat zo selectief en verantwoord kan worden gekeken. In de tweede (Willem de Koster) worden de resultaten van een onderzoek (vijftien diepte-interviews met forumleden) naar het onlineforum 'RefoAnders' weergegeven. Respondenten geven daar aan hoe zij hun homoseksuele identiteit offline ervaren. Die ervaringen verschillen. Bij sommigen is het homo-zijn niet bespreekbaar, zij leven in een sociaal isolement, het forum biedt hen de mogelijkheid zich anoniem te uiten en ervaringen met lotgenoten te delen. Anderen hadden geen last om – offline – uit de kast te komen. Zij hechten niet aan anonimiteit en zien het forum meer als mogelijkheid om informatie uit te wisselen en voor discussie. De derde casus (Pons) is een onderzoek naar religieuze communicatie via sociale media en of die leidt tot intra- of interreligieuze communicatie. Op basis van interviews met zeven leden van de Gereformeerde Gemeenten en zes leden van een oecumenisch christelijke gemeenten worden vier (!) typen gebruikers onderscheiden die de onbruikbaarheid van de tegenstelling inter en intra aantonen.

Tenslotte volgen nog twee bijdragen over beeldvorming. In 'Biblebelt in beeld' bespreekt Jan van der Stoep het imago van de reformatorische gezindte zoals dat door de media wordt gecreëerd. Hij maakt daarbij gebruik van het begrip *framing*. Er wordt een sterk conservatieve, emancipatie tegenhoudende groep afgeschilderd en dat past binnen het secularisatieframe, dat stelt dat moderniteit en secularisering hand in hand gaan. Maar dat frame krijgt, ook uit wetenschappelijke hoek, zo meen Van der Stoep, steeds meer kritiek. De reformatorische gemeenschap krijgt mede daardoor nu de kans om zich op een nieuwe wijze te positioneren. In 'Framing the Biblebelt' (Johan Roeland en Maarten Wisse) wordt de documentaire van Emile van Rouveroy van Nieuwaal (2013) over vrouwen en homoseksuelen in Staphorst besproken. Ook hier wordt het begrip *framing* aangewend. De documentaire is erop gericht aan te tonen hoe star en middeleeuws de ideeën van de gereformeerde gezindte zijn en bevestigt zo het meerderheidsframe. De reformatorische gelovige kan hierdoor worden gezien als een 'vreemde', als 'de ander', die een bepaalde maatschappelijke problematiek belichaamt, namelijk marginalisering. Dit framen zou met zich kunnen brengen dat we de ogen sluiten voor vormen van marginalisering in de meerderheidscultuur, zo waarschuwen de schrijvers.

Bij het samenstellen van een bundel is men afhankelijk van de bijdragen die voorhanden zijn en het geheel heeft dan vaak iets willekeurigs. Dat geldt ook voor deze bundel, maar wel ondersteunen alle bijdragen het uitgangspunt dat, nu de digitale revolutie ook aan de bevindelijken niet is voorbijgegaan, een pragmatisch onderzoeksparadigma een goede insteek is en dat de moderne media niet op voorhand moeten worden afgewezen.

Het gaat er om te onderzoeken wat mensen er mee doen, waarna op grond van het eigen reformatorische gedachtegoed een oordeel kan worden uitgesproken. Het pleidooi voor wetenschappelijk onderzoek is zeker overtuigend. Wel merk ik op dat een scherpere kritisch-methodologische reflectie op het empirische onderzoeksmateriaal nodig is. Dat is in de onderhavige studies nogal mager en rechtvaardigt niet altijd de soms vergaande conclusies die eruit worden getrokken.

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Eck Duymaer van Twist, A. van (ed.) (2014), *Minority Religions and Fraud. In Good Faith*, Farnham: Ashgate, pp. 233, ISBN 9781472409119, GBP 60.

Wat is bedrog? De bezorger van de bundel stelt in de Inleiding dat het bij bedrog gaat om opzettelijke misleiding, bedoeld voor persoonlijk gewin of om schade aan anderen te berokkenen. Gebaseerd op deze definitie geeft zij een aantal voorbeelden van religieus bedrog. Daaruit blijkt dat opzettelijkheid moeilijk is vast te stellen en dat probleem komt in elk artikel dan ook aan de orde. De focus ligt bij alle bijdragen op minderheidsreligies. Dat hoeft niet te verwonderen, omdat het een uitgave van Inform betreft (een informatiecentrum over religieuze en politieke minderheden).

In de eerste bijdrage 'New Religion and Fraud' geeft David Bromley aan dat nieuwe religieuze bewegingen kwetsbaar zijn voor aantijgingen van bedrog omdat zij zijn ontstaan in oppositie tot gevestigde religies. Zij dagen die religies uit door te stellen dat die zijn afgedwaald van de waarheid. De gevestigde religies pogen op allerlei wijzen hun belangen te verdedigen tegenover (aantijgingen van) NRMs. In voluntaristische westerse maatschappijen is de mogelijkheid om NRMs te controleren beperkt. Door hen als pseudo-religies (cults) te positioneren, die mensen hersenspoelen en uitbuiten, kan er toch (ook wettelijk) tegen hen worden opgetreden.

In haar bijdrage 'Minority Religions and Fraud: Preliminary Theories on Ritual Deception' geeft Holly Folk een aantal voorbeelden van wonderen (materialisaties, genezingen) verricht door leiders van religieuze bewegingen (o.a. Jim Jones, Sai Baba), die als vooraf geconstrueerd werden ontmaskerd. Zij stelt daarbij de vraag hoe de volgelingen met dergelijk bedrog omgaan. Kan er een theologische verklaring gegeven worden? Wie blijft, wie zwijgt en wie haakt af? Een antwoord wordt niet gegeven en ook geen – zelfs geen *preliminary* – theorie. Het blijft bij wat losse impressies.

Hoe kun je spirituele genezers onderscheiden van bedriegers is de vraag die aan de orde komt in het artikel 'Bona Fide?' van Amanda van Eck Duymaer van Twist. Zij geeft een aantal voorbeelden van kwalijke praktijken van spirituele genezers die voor de rechter kwamen. Soms werden zij veroordeeld en soms niet omdat het onderscheid tussen bedrog